

Meša Selimović

SJEĆANJA

Memoarska proza

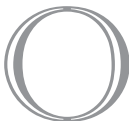

Beograd, 2018.

I

SJEĆANJA

ZAŠTO RADIM ONO U ŠTO NE VJERUJEM?

 duvijek sam sumnjičavo prilazio gotovo svim zapisima o vlastitom životu, dnevnicima, autobiografijama, samokazivanjima, jer u pisanju o sebi, kao namjera ili nesvjesno popravljanje, javlja se želja da se uljepša vlastiti život, da se prikrije neka svoja mana ili da joj se umanja težina, da se nađe opravdanje nekom ružnom postupku, da se istakne neka neuočena ili nepostojeća osobina: čovjek i nesvjesno ispravlja svoje uspomene, idealizujući ljude i događaje koji su mu dragi, potiskujući ili potpuno zaboravljajući one koji su mu neugodni.

Osim toga, moj život je prilično ravan, zanimljiv i značajan samo za mene, i sva moja sjećanja su samo moja, društveno prilično nevažna: nikad nisam bio u položaju koji bi mogao znatnije i šire da utiče na istoriju, uvijek sam bio jedan od mnogih učesnika u istorijskim zbivanjima.

Zbunilo me je i jedno tužno pismo i gotovo zauvijek otrgnulo i od uspomena i od pisanja uopšte. Pisala mi ga je djevojčica

Sabiha, učenica IV razreda osnovne škole u jednom našem malom mjestu:

„Druže Selimoviću, želim da se sa tobom dopisujem, jer sam čula da si dobio roman pohvalu. Meni je bilo drago što si dobio taj roman. Pa ti želim i u idućoj godini. Da te pitam kako ti je u školi. Meni je dobro pa i ja sam dobra učenica. Ja sam sada četvrti razred osnovne škole u G. Želim da mi napišeš šta sve učite u osnovnoj školi. Pitam te kako si mi i kako su tvoji ukućani. Ja imam tri brata i četiri sestre, a ja sam peta. Jednom mi je bratu ime E., drugom M., jednoj mi je sestri ime M., ona je završila osnovnu školu i srednju školu sa odličnim. Ali se je ona udala. Drugoj mi je sestri ime A., trećoj mi je ime Š., a četvrtoj E. Ona je najmlađa i ide u prvi razred osnovne škole. Dva su brata oženjena, a treći će sad u maju da završi zanat. Želim ti dugo učenje, drugarica Sabiha, IV b. razred osnovne škole u G. Želim da mi odmah odgovoriš i hoću sa tobom da se dopisujem.“

Na posljednjoj stranici pisma Sabiha je nacrtala svoju ruku.

Sjećanja

Dugo nisam mogao da zaspim te noći pošto sam dobio pismo.

Užasnilo me je saznanje da moja draga Sabiha, učenica IV razreda osnovne škole, pojma nema ni šta je to književnik ni šta je roman ni šta je književna nagrada. Sabiha za mene misli da sam još učenik osnovne škole, kao i ona, i da sam kao nagradu za dobro učenje dobio nekakav roman koji se zove „Derviš i smrt“, a ona nije, iako je odlična učenica. Želi mi dugo učenje, jer njeno neće biti dugo: poslije završenog četvrtog razreda osnovne škole zaposliće se ili u polju, ili oko stoke, ili kao nekvalifikovani radnik u nekom preduzeću, ako bude imala sreće, kao i njena sestra, koja je završila s odličnim uspjehom, „ali se je ona udala“: nije joj pomoglo što je bila odlična učenica, u višu školu nije mogla. Htjela bi da se dopisuje sa svojim kolegom, vjerovatno je pusto i tužno u njenoj kasabi, a ona je i nemirnija i radoznalija od druge djece i, eto, pokušala je da se prokljuca iz tvrde provincijske opne. Nacrtala je i svoju dječju ruku koja je izvršila i takvo čudo da zna napisati riječi i misli. Uskoro će možda i to zaboraviti, a ako ne zaboravi i ostane u njoj prazna želja da ne stane na tački do koje je doprla, znaće da je nesrećna.

Pa za koga ja to pišem? – upitao sam se zgranut. Sabiha nikad nije uzela niti je vidjela, a vjerovatno neće nikad ni vidjeti, ni moj ni neki drugi roman. Kao što neće vidjeti ni mnogi drugi, radnici, seljaci, nepismeni, zaposleni u inostranstvu, gledaoci TV kvizova, većina vozača automobila, ljudi sa konferencija, domaćice zaprepašćene cijenama, pijanci, i ko bi znao ko sve još ne. Takvih, stvarno nepismenih, u Jugoslaviji ima preko 20.000.000: oni ne znaju ni za naše knjige, ni za nas, ni za naše probleme.

Kako uspijevamo da zaboravimo gorku istinu i grubu stvarnost, i Sabihinu ruku i vakuum u kojem živimo, i laž kojom se branimo? I za koga pišemo?

Pa ipak, evo, pišem svoja „Sjećanja“ rukovođen jednim važnim i jednim smiješnim razlogom.

Važan razlog je u tome što ovim zapisivanjem želim da se otarasim svoga privatnog života, da ga u sebi likvidiram kao stalno prisutno žarište i izvor sjećanja, da ispalim taj moćni naboj, kako mi ne bi smetao u mom književnom radu: kad ga zabilježim, to sjećanje što slobodno pluta po meni, preći će iz oblasti potisnute ali stalno prisutne svijesti u inventarisanu memoriju, i neće više intenzivno živjeti kao mogućnost koja se zaobilazi. Oslobodivši se pritiska vlastitih privatnih doživljaja, koji izgledaju mnogo značajniji dok nisu fiksirani, pa slobodno sjećanje na njih brodi neusmjereno kroz našu svijest, poput oblaka i sna, preplićući se ili mimoilazeći, kao sjenke ili prijetnja ili konkurencija, s mišlju kojoj pokušavamo da posvetimo punu pažnju, ostaće u meni slobodan prostor za književno oblikovanje nekog zamišljenog, mogućeg događaja, očišćenog od tereta životne doslovnosti. To je, naravno, neriješen teoretski spor sa samim sobom, o suštini oblikovane slike svijeta: „Malo je biti samo ja“. Za literaturu nema značaja moje golo iskustvo samo po sebi, ono je samo mogući oblik života koji mi omogućava neophodnu identifikaciju s drugim ljudima, sa mnogim zamišljenim likovima i njihovim postupcima. Tako sve postaje moje, na jedan poseban način, i tuđe, po mogućnosti svačije. Ali je mnogo važniji oblik doživljavanja putem *unutrašnjeg iskustva*, aktiviranjem potisnutih misli i osjećanja iz oblasti nesvjesnog: to

Sjećanja

je mogući izvor identifikacije s ogromnim brojem ljudskih postupaka, jer smo, naravno, u toku svoga života potisnuli u sferu nesvjesnog i podsvjesnog velik broj zabranjenih misli. One su bogat fond za razumijevanje svega ljudskog, ako naše kočnice i predrasude dozvole da postanu svjesne, da se oslobode mnogobrojnih hipoteka koje ih drže u tami naše podsvijesti. Naravno, možda je samo pretpostavka i želja da će zabilježeno iskustvo prestati da mi se nameće svojim sirovim oblikom kao književna tema. Ali pred piscem stoji toliko prepreka, od kojih je on sam sebi najteža, da u svojim mukama često postane i sujevjeran, pa ako uобрази da će mu pomoći zapis protiv ma kakvih uroka, ne vjerujem da neće potražiti svaku pomoć.

Drugi razlog što pišem „Sjećanja“ je sitan, ali je sušta istina da su mnogi naši postupci, pa i veoma krupni, motivisani nevažnim razlozima. Prije dvije godine posjetio me je jedan mladi novinar, uputila ga je redakcija da zapiše razgovor s Ivom Andrićem, Milošem Crnjanskim, Mihailom Lalićem i sa mnom. Pristali smo, Crnjanski, Lalić i ja. (Andrić je odbio.) Razgovarali smo dugo i srdačno, o svemu, a najviše o našem životu. Mladi kolega je sve marljivo zabilježio, uzeo mi desetak fotografija, i nakon izvjesnog vremena poslao mi dvadeset i pet stranica prekucanog teksta, radi autorizovanja, s molbom da odgovorim na još neka pitanja, jer mu je potrebno oko trideset stranica. Učinio sam i to. Poslije nekoliko mjeseci Miloš Crnjanski mi je ispričao kako je pitao redakciju zašto ni poslije toliko vremena nije objavljen razgovor koji je s njim vodio njihov novinar. Tada mu je neko iz redakcije mirno i učtivo objasnio da će taj zapisani razgovor, kao i drugi, s Lalićem i Selimovićem, biti objavljeni

poslije naše smrti. Zadivila me je sistematičnost i praktičnost tih ljudi koji su željeli da prekinu s ružnom praksom da čitulje pišu na brzinu, preko noći, i odlučili da pravovremeno pripreme cjelovite autentične, čak autorizovane materijale za tužni trenutak smrti ljudi o kojima će se tek tada doznati da su bili zaslužni za domovinu. Ne znam da li su drugovi novinari željeli da te pripremljene čitulje objave što prije, mada ne vjerujem, jer sam s njima u najboljim odnosima; pa ipak, važno je da su oni spremni, sve ostalo je na nama. Ja, doduše, još ne mislim na smrt, ali se slažem s ljudima od reda da ništa ne treba ostavljati slučaju i da sve valja svršiti na vrijeme. Osim toga, zar nije bolje da ja sam o sebi, dok sam živ, napišem ono što znam, nego da drugi, kad umrem, pišu o meni ono što ne znaju, a ja u grobu živ da se pojedem što nikome ne mogu da odgovorim po zasluži. A volim i čiste račune: zar nije bolje da pišem o sebi dok sam živ i tako da svakome dam priliku da mi prigovori zbog eventualnih netačnosti: tako, evo, nudim „Sjećanja“ na provjeru.

Postoji i jedan izravan povod za ovo sjećanje. Pripremajući za Izdavačko preduzeće „Svjetlost“ izbor kritika o mojim književnim djelima („Kritičari o Meši Selimoviću“), prof. Razija Lagumdžija me je zamolila da napišem svoju autobiografiju za tu knjigu. Pristao sam na taj prijateljski prijedlog i napisao „Sjećanja“ izmijenivši i proširivši razgovor s mladim novinarom.

DJED

Začudo, njegova slika je prva oživjela kad sam uplovio u maglu sjećanja...

... Nerazbuđeno jutro, glava još ošamućena od sna, tijelo toplo i ne jako od dubokog spavanja, tučana peć u ćošku sobe veselo bukti, naložena ne znam kada, bio sam u snu kad je neko založio bukova drva što sad veselo prašte, ne izlazi mi se iz sna, na silu otvaram oči, želim da se ponovo vratim u blaženstvo odsutnosti i paučiniastih snova, ali kočijaši već lupaju vratima velikog hambara, udaraju o dovratak okovanim kištrama* punim zobi, čuje se grub smijeh i glasne psovke, nervozan topot konjskih kopita u stajama, nestrpljivo mukanje krava, veseo razgovor u kuhinji, a onda – kao munja bljesne misao: djed! Sna i tromosti odjednom nestaje! Pogledam, brat još spava u svom krevetu, nije me pretekao, krti se, zaklanja oči rukom, brani se od dana,

* sanduk za zob, od njem. Kiste

navlači čaršav na oči, da se zaštiti od blještavog jutarnjeg svjetla. Kao da se igra, tiho leprša veseli januarski snijeg, pomislim na sankanje i liguranje niz Deminac, pun sam zanosnog osjećanja neiskazane sreće, srce trepti od razdraganosti. Iskradam se na prstima, trčim hodnikom, kao vihor upadam u djedovu sobu. Da li je neko stigao prije mene? Nije, niko, prvi sam u toj jutarnjoj trci za ljubav. Djed sjedi u ćošku sobe, na dušek, u bijelim rubinama, u bijelim pamučnim čarapama, smiješi se: moj svakodnevni raj je slobodan. Ni nena* nije u sobi, iako mi ona ne smeta, osim kad klanja sabah**, tada moram da ćutim i mirujem čitavu vječnost, dok ne svrši molitvu.

– Poranio! – kaže djed najljepšim glasom, od baršuna, od ljubavi, od dobrote, i širi svoj mekani ćurak postavljen lisičinom, prebačen preko ramena: naglavce skačem u to drago okrilje, nježno od lisičje dlake, toplo od djeda, miriše na jag, na čisto tijelo, na svježinu tek preobučene košulje od svilenog beza, na provjetrenu sobu, na sigurnost, na novu vatru, na dobre ljude, na čist snijeg što neprestano pada lelujujući se pored prozorskih okana. Raznježen sam do suza i do smijeha, život je čudesno lijep, kao da neko priča divnu bajku.

A onda nahrupe ostala braća i sestre, ulijeću u djedov zagrljaj, ćućorimo, kao pilići, guramo se, pričamo na preskok, ne znamo šta govorimo, važno je samo da nas djed vidi i pomiluje, sve dok u sobu ne uđe nena s mangelom punom žara na kojem polako sagorijeva komadić anduza***, lelujujući jedva vidljivim

* baka, očeva majka

** jutarnja molitva

*** mirisni korijen kojim se kadi soba kad se stavi na žar

Sjećanja

pramičkom dima i šireći ugodan miris po cijeloj kući. Sve mi je duboko u sjećanju, i tihi snijeg, i topla soba, i mekana djedova ruka, i plavkasta duša anduza, i bezrazložna dječja uzbuđenost.

– Je li dosta? – kaže nena tobože strogo.

– Još malo – molimo umiljavajući se.

– Dosta je.

Znamo da sve to spada u jutarnji ritual, odmičemo se i čekamo.

Ispod jastuka djed vadi (tobože slučajno je našao) švapske bombone (u svilenoj hartiji, sitne, pravilna oblika, potpuno drukčije od drugih arnautskih slipa), kutiju s crvenim rahatlukom, ili jabuke, naranče, grohotulje*, tahan-halvu, kako kad, dijeli svima redom, počevši od najmlađih. Onda uzme srebrnu duhansku kutiju, polako savija cigaru, stavlja je u dugi ćilibarski kamiš i pažljivo ostavlja pored fildžana u koji je nena sipala kafu: popiće je kad uzme slatko.

– A sad na umivanje! – kaže nam smiješeći se, i mi se povlačimo, ne usuđujemo se da ne poslušamo.

Nije mnogo govorio, a nama se činilo da stalno pričamo, o nečemu lijepom i dragom, možda zato što je pažljivo slušao naše čavrljanje, gledajući nas s ljubavlju svojim velikim plavim očima, ubacujući poneku riječ o vremenu, o našim igrama, ili najčešće o snovima koje smo sanjali, i tako je lijepo znao da ih tumači da je sve ispadalo na našu sreću i korist. U ta nezaboravna jutra

* niska nanizana od suhih šljiva, između kojih su pronizane jezgre oraha

sve je bilo prekrasno, i snijeg što pada lagano lelujući se, i igre što nas čekaju, i škola koju ne volimo suviše.

Bio je najbolji i najmudriji djed na svijetu. Nikada nas nije savjetovao, nikad grdio, nizašto. Ostavljao je da o svemu presudi ljubav. Ili je pričao priče o dobrim i zlim ljudima: dobrima se divio, zle je prezirao, i to smo dobro pamtili. Nije nas ni kažnjavao, pogotovu batinama ili grdnjom. Najteža njegova kazna, za teži nestašluk, za neposlušnost, za ružnu riječ (a sve je doznavao od nene) bila je da krivca ne pogleda i ne pomiluje cio jedan dan, i da mu uskrati pristup u toplinu zagrljaja. Pamtim dva-tri takva strašna jutra kad bi mi cio svijet izgledao prazan i tmuran, i ne znam da sam ikad u životu doživio težu kaznu. Nastojali smo da do nje ne dođe, nasilno kroteći svoju narav, ili smo preklinjali nenu, ljubeći je u ruku i obećavajući anđeosku nevinost i krotkost, da prećuti krivicu. I sledećeg jutra nekažnjeni krivac je sjedio uz djedovo koljeno, tih, neprirodno miran, osjećajući kako mu vreli žmarci prolaze tijelom zbog nezaslužene sreće, s lakim osjećajem stida zbog prećutane krivice, i s dubokim uvjerenjem da zaista neće skoro pogriješiti.

O sebi nikad nije govorio. Ni zašto se odselio iz Hercegovine, iz Bileća, ni zašto je ostavio zlatarski zanat. Možda zbog starosti, mislili smo, brada mu bijela, glas tih, hod spor.

Kad bi izlazio u čaršiju, i ljeti i zimi ogrnut ćurkom, ljeti laganim, zimi teškim, još uspravan, udarajući abonosovim štampom o kaldrmu gadljivo bi okretao glavu prolazeći pored prednjeg dvorišta, da ne gleda staje, konje, prosuto sijeno, konjsko đubre, da ne sluša psovke kočijaša i njihove sočne šale. To nije bio njegov svijet. Ali nikad ništa nije rekao, kao da mu je starost

Sjećanja

oduzela pravo na ma kakav prigovor. Digao je ruke od svega, ogradio se od svijeta ćutanjem gotovo prema svima i ljubavlju prema djeci. Možda mu je bilo teško, možda se osjećao odbačen i nepotreban. Ali nama je bio potreban kao vazduh, kao hljeb, kao ljubav. I mi njemu...

A jednog jutra su nas izbudili rano, bilo je mlako rascvjetalo proljeće, svi su po kući hodali tiho, ozbiljni i poslovni. – Djed je umro – rekla je majka. – Obucite se.

Pustili su nas da ga vidimo s vrata, ležao je pokriven bijelim čaršavom, dug, mršav, izdužen, s nejasnom gomilicom ruku prekrštenih na prsima, hladan, zastrašujuće dalek od nas, nimalo sličan našem djedu. Zapamtio sam oštar miris anduza i, kao u snu, izbeharalu granu jabuke što se vidjela kroz prozor. Možda me je zato smrt dugo podsjećala na proljeće.

Kad sam napisao ovo sjećanje na djeda, bio sam čudno nezadovoljan: neka magla je ostala oko svega, i prilično gorak okus, i sada i odnekada. Zašto? – pitao sam se, i marljivo ispitivao svaki podatak, svugdje gde ga nisam mogao naći. Branio sam se nesvjesno, kao da bježim od istine. A onda je polako počelo da isplutava ono što sam znao pa zaturio, prihvatio sam divni dječji zaborav kao istinu! Više sam volio laž: to je zahtijevala ljubav koja je ozarila moje djetinjstvo. Ovaj djed o kojem govorim nije pravi, nije očev ili majčin otac, već očuh, prema tome, nismo bili ni u kakvom krvnom srodstvu, ali to me se nije ticalo, prihvatio sam ga kao najrođenijeg, i potro nevažnu istinu u korist ljepše i važnije. Nisam htio da znam da je tuđin i da se priženio u kuću bogate udovice, da moj otac može prema njemu pokazivati hladnu korektnost ali da ne može osjećati ljubav, da je nena

prilično brzo zaboravila prvog muža, da su se ona i moja majka odnosile prilično službeno. Nisam prihvatio svijet starijih, jer ga nisam razumijevao. Više sam volio svijet ljubavi, koji nisam izmislio; zaista je postojao.

RODITELJI

Moji bliži preci su iz Bileće. Otac se rodio u Visokom, kad se porodica iz Bileće pokrenula prema svojim posjedima na sjeveroistoku Bosne.

Selimovići su porijeklom iz Vranjske na granici Hercegovine i Crne Gore, od drobnjačkog bratstva Vujovića. Šefik Pašić, koji je ispitivao porijeklo naših porodica, piše o tome, na osnovu dokumenata koje je pronašao u arhivskim i porodičnim dokumentima („Porijeklo porodica“, *Oslobođenje*, 1971):

„Navodno je bilo devet braće i dvojica pređu na islam, da bi štitili jedni druge, i od njih su Selimovići i Ovčine. Selimovići se javljaju u Herceg Novom prije 1690. godine, jer je tada njihova zemlja sa Ublina dodijeljena mletačkim podanicima. Takođe u Crnoj Gori je bilo Selimovića, navodno su od Babahmetovića ove porodice – Selimovići, Ćorići i Ovčine. U Jednošima jedan lokalitet naziva se Selimovina i Selimova Bistijerna, a u Plavu

spominje se 1710. godine Džuba Selimović. Književnik Meša Selimović potječe iz ove porodice.“

... Kad sam 1972. godine naveo ovaj podatak (iz normalne radoznalosti i želje za otkrivanjem svoga korijena), neki intelektualci iz Bosne su mi to oštro zamjerali. Rekli su otprilike: „Mnogi od nas tačno znaju svoje hrišćanske pretke i mogli bismo da pokažemo i direktne dokumente. Ali čemu to? Šta bismo tim pominjanjem postigli?“ Ova zamjerka i ovakvo pitanje mogli bi se postaviti povodom otkrivanja svakog istorijskog podatka. U ime čega zatvarati oči pred istinom? Time se ništa ne mijenja, kao što se nikakva ljaga ne baca na bosansko-hercegovačke muslimane ako se ukaže na njihovo porijeklo. Kod mene je ostala i jaka nostalgija za zavičajnim korijenom, mada i Beograd veoma volim. Ja sam vezan za svoje bosansko i muslimansko porijeklo, i uvjeren sam da je naša složenost (zbog dugogodišnjih tuđih navika koje smo prihvatili, zbog čudne istorije, zbog stvorenih kompleksa, zbog hiljadu spletenih čvorova) izuzetno bogata stvaralačkim mogućnostima. Poslije izlaska iz štampe „Derviša i smrti“ imao sam zanimljiv razgovor sa Abdulahom Škaljićem, članom Ulema-medžlisa i orijentalistom, poznatim piscem „Riječnika turcizama“. Bio je to dobar i plemenit čovjek, obrazovan, delikatan, tolerantan. Uvijek smo se međusobno poštovali, ali otkako sam ga odbranio od ružnih insinucija i preuzeo na sebe svu odgovornost za štampanje njegovih „Turcizama“, u čemu su pojedinci pokušavali da ga spriječe, bio je dirnut, mada suviše veliki gospodin da bi o tome govorio. Jednostavno je zahvalio, i nikad to više nismo pomenuli, ali je naš odnos postao gotovo prijateljski. Došao mi je povodom „Derviša“ (i reis-ulema zna za ovu posjetu), rekao je: